

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН БАЛАНЫ БЕШИККЕ БӨЛӨӨ – САЛТЫ ЖАНА АНЫН АЗЫРКЫ КООМДУК ТУРМУШТАГЫ ОРДУ

ТРАДИЦИЯ УКЛАДЫВАНИЯ РЕБЕНКА В КОЛЫБЕЛЬ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА И ЕЕ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

*Кыргыздын туткасы – салт, калысы калк.
(С.Иптаров)*

Аннотация: Кыргыз элинде баланы бешикке бөлөп багуу салты биздин замандын биринчи жүз жылдыгында эле пайда болгон. Кылымдар бою көчмөн турмушта жашаган элибиздин бала тарбиялоо тажрыйбасынан улам жаралган бул өрнөктүү салт, убакыт өткөн сайын унутулуп барат. Тилдик табиятында Бешик – беш-ык болуп уңгу-мүчөгө ажырайт. Ал эми анын этимологиялык маанисине келсек – бул бала багуунун беш ыгы, беш ыкмасы, деп чечмеленет. Бул макалада автор бала багып өстүрүү ишинде кыргыз элинин бешигинин артыкчылыктарын ырастаган пикирин далилдүү аргументтер менен берген. Ырас эле дүйнөлүк өнүгүү темпи ушунчалык тездик менен баратканына карабай, бала багуу-тарбиялоо ишинде кыргыз элинин Бешигин толук кандуу алмаштыра ала турган мыкты каражат ушу күнгө чейин жарала электиги чындык.

Аннотация: В кыргызском народе традиция укладывание в колыбель - бешик появилась в первом столетии нашей эры. Слово "бешик" произошло от кыргызского словосочетания пять методов (беш-пять, ык-метод). Сегодня эта традиция кыргызов, которая многие века прижилась в условиях кочевого образа жизни, начинает забываться. Однако, несмотря на нарастающие темпы развития мира для кыргызских невесток еще не создана более удобная вещь, способная заменить бешик. В этой статье автор показывает преимущества бешика в воспитании ребенка доказанными аргументами.

Annotation: In the tradition of the Kyrgyz people laying in the crib - beshik appeared in the first century AD. The word "beshik" is derived from the phrase Kyrgyz five methods (besh- five ык- method). Today, this tradition of the Kyrgyz people, who for centuries has taken root in a nomadic way of life, beginning to be forgotten. However, despite the growing rate of the world for Kyrgyz daughters have not yet created a handy thing that can replace beshik. In this article, the author shows advantages in child rearing Beshik proven arguments.

Түйүндүү түшүнүктөр: бешик, бешикке бөлөө, көчмөн турмуш, жентек, бешик боо, салт, ырым, жөрөлгө, күлтүк, куржун, камчы, шимек, тажрыйба.

Ключевые слова: бешик, укладывание в колыбель, кочевая жизнь, жентек – угощение, устраиваемое по случаю рождения ребенка, традиция, приметы, обычаи, култук - приспособление под детской колыбелью, курджун, камчи, шимек – трубочка для стегания мочи, ставляемая между ног ребенка, опыт.

Key words: beshik, lying in the cradle, nomadic life, zhentek - refreshments, arranged to mark the birth of a child, tradition, signs, custom, kultuk - tool for children's cradle, kurdzhun, whip, Simek -trubochka to drain urine ance that between the legs of the child's experience.

1. Бешик деген эмне, жана ал качан, кайда пайда болгон?

Бешик – бул ымыркайды жумшактап бөлөп жаткырууга, терметип сооротууга ыңгайлуу, кооздолуп жасалган жыгач орундук. (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 156-б. Фрунзе “Мектеп” 1984-ж.)

Бешик – бул ыйык буюм. Анда жарык дүйнөгө жаңы келген наристе жатат. Баланын тазалыгы, организминин ойдогудай өсүшү үчүн бабалардан мурасталып калган таберик. (Түз: Б. Кыдырбаева, Г. Токторбаева, Эл таануу тексттер топтому. Б – 2007.192-б.)

Бешик бир караган адамга жөнөкөй гана буюм катары көрүнөт, бирок анда кыргыз элинин каада-салты, философиясы, фольклору, музыкасы, устачылыгы, узчулугу, сүрөткерлиги, жана тарбиялык эрежесинин бүтүндөй купуя сыры камтылган.

Тарыхта эң алгачкы бешик биздин замандын биринчи жүз жылдыгына таандык. Ал археологиялык казууларда Орто Азиянын Жети-Суу өрөөнүндө табылган жана ал Таластагы Кеңкол көрүстөнүндөгү А.Н. Бернштам жана А.К. Абе-тековдордун изилдөөлөрүндө да ырасталган. (интернеттен алынган маалымат). Бешик түрк, өзбек, казак элдеринде да бар, бирок, кыргыз эли аны өзгөчө кастарлап баалап, өнүктүрүп келген. Бешиктин пайда болушуна көчмөн турмуш башкы себеп болгондугун билебиз. Көчкөндө баланы бешикке бөлөгөн боюнча атка, төөгө өңөрүп, жүрүүгө ыңгайлуу болгон.

2. Бешик – бул беш-ык, же бала багуунун беш ыкмасы.

Баланын кыркын чыгарып бешикке салат. Бешикке салуунун мааниси – анын аталышына сыйдырылган. Бешик – бул бала багуунун беш ыкмасы дегенди билдирет.

1. Бешикке бөлөнгөн баланын жамбашы кургак болот. Жөнөкөй ороо-чулгоодо багылган ымыркайга караганда, бешикте жаткан ымыркайдын жамбашы ар дайым кургак, болгондуктан, анын денесине сыз өтпөйт, гигиеналык тазалык сакталат, демек, ден-соолугу да чың болот.

2. Тынч уктайт. Бала ыйлай баштаганда бешикти терметип койсо, бөбөк көөшүлүп уйкуга кетет. Магдырап тынч уктайт. Ал эми тынч уйку баланын нерв системасынын туура калыптанышына негиз түзөт. Азыркы шартта айрым тынч уктабаган балдардын ар кандай психикалык ооруларга чалдыгып, депрессияга учурап жатканын эске алсак, бешик баланын нерв системасынын туура өнүгүшүнө ыңгайлуу шарт түзөт.

3. Убакытты үнөмдөөгө шарт түзөт. Энеин убактысын үнөмдөп, колун бошотуп, башка иштерин бүткөрүп алууга ыңгайлуу шарт түзөт. Мындай ыңгайлуу шартка анчалык маани бербеген бүгүнкү келиндер баланы бешикке салуудан эригип, өздөрү көп убактысын коротуп, убара чегип, бат эле чарчап калышат.

4. Ар кандай сырткы зыяндуу таасирлерден коргойт. Бешик ар кандай сырткы зыяндуу таасирлерден коргойт. Анткени бешиктин жабуусу бар. Ал баланы чандан, шамалдан, бетине түз тийген жарыктан коргойт. Анда күндүзү эки-үч саат жатса, түн ичинде бешикке бөлөнгөн бала козголбой мемиреп уктап, таң атыргандыктан энеси да бейгам уктап алууга шарт түзүлөт. Энеси кайра-кайра ачып, тазалай бербейт, ошондуктан жел тийип ичи оорубайт. Таңуулары бекем таңылгандыктан дене бою да түз өсөт.

5. Жылдырып алууга ыңгайлуу. Бешикти ар кандай учурда, каалаган жерге көтөрүп, жылдырып алууга болот. Бул ыңгайлуулук кыргыз элинин көчмөн шартында көчүп-конуп жүрүүгө да ыңгайлуу болгон. Анда көч учурунда бешикке бөлөнгөн баланы, атка, төөгө өңөрүп жүрүшкөн. Бул балалуу келиндин түйшүгүн бир топ жеңилдеткен.

3. Бешик бабалардын акылмандыгынын, билимдүүлүгүнүн камкордугунун өрнөгү.

Бала багуунун ыңгайлуу шарттарын түзүүгө жалпы эле адамзат баласы көңүлүн буруп келет. Бүгүн коляска, манеж өңдүү бир топ каражаттар бар. Албетте коляска баланы түртүп жүрүүгө, ал эми манеж уктатып коюуга ыңгайлуу, бирок аны жалгыз адам каалаган учурда каалаган жерине көтөрүп, жылдырып жүрө албайт. Терметип бешик ырын ырдап, баланын угуу жөндөмүнүн жана нерв тутумунун калыптанышына жагымдуу абал түзө албайт. Бешикке бөлөгөндөй таза кармай албайт. Ал эми бүгүн балдарга кийгизүүчү “памперс” анын такымдарын ачыштырып, кыжаалат кылат. Аллергия ооруусун пайда кылып, ымыркайды да, ата-энесин да түйшүккө салат.

Памперске бала каалаган учурда заара кылып көнүп калат да, чоңоюп аны чечкенден кийин да байкабай калып шымын булгап алат. Ошондуктан жаңы төрөлгөн баланы багууда бешик эң бир ыңгайлуу каражат экендигин, адамзат баласы өнүккөн бүгүнкү заманда да андан ыңгайлуу жана артыкчылыктуу эч нерсе ойлоп табыла электигин эске алсак, биздин ата-бабалардын акылмандыгында, билимдүүлүгүндө жана тажырыйбалуулугуна шек жок! Демек, Бешик бабалардын акылмандыгынын, билимдүүлүгүнүн жана камкордугунун өрнөгү. Мындай өрнөктүү мурас калтырып кеткен бабаларга башыбызды ийип, таазим кылсак жарашат!

4. Кыргыз элинин баланы бешикке салуу, бешик той берүү салты

Жаңы төрөлгөн бала кыркы чыккандан кийин бешикке салынат. Айрым жерлерде бала төрөлгөндөн үч-төрт же жети күн өткөндөн кийин деле бешикке бөлөй беришет. Бирок, баланын денеси өтө назик жана былбырак болгондуктан, таңууга жараган мезгил кырк күнгө туура келет. Бешикти кызынын биринчи төрөлгөн баласы үчүн, анын энеси, тагыраак айтканда жаңы төрөлгөн ымыркайдын тай эне, тай аталары берет. Бешик менен кошо союш союлуп, кешигин, таттуу-паттуусун кылып, кыздын энеси, эже-женелери жеткирет. Бул көрүнүш баланы бешикке бөлөө салтында энелердин өз салмактуу орду бар экенин көрсөтүп, эркектер жасай албаган мындай нарктуу ишти энелер бүтүрөрүн, эркектер негизинен колдоочулук, уюштуруучулук кызматтарды аркалап турарын айкындайт. Мындай көрүнүш кыргыз элинде аял-эркектин ортосунда байыртан эле демократиялык белгилердин болгондугун ачыктап, кыргыз салтында энелердин өзгөчө ордун далилдеп көрсөтөт. Демек, баланы бешикке салуу, бөлөө салтынын элдик турмуштагы социалдык маанисинин терендиги анын артыкчылыгы катары бааланат.

Салт – бул элдин дүйнө таанымына байланыштуу кагазга жазылбаган жалгыз баш мыйзам. Ал элдин жашоо-турмушун адамдардын дилинде сакталган бирдиктүү бир эреженин негизинде теске салып турат. Коомдук турмуштун бардык чөйрөсүн өз алкагына алып, маданий маселелерди да, үрп-адат, ырым-жырымдарды да өз ичине камтыйт. Мына ошол салт түшүнүгү бекем болгон үчүн кыргыз эли түптүү эл болгондугу, анын улуттук дөөлөттөрүнөн ачык көрүнөт. Ошондуктан анын төкмөлүк, дастанчылык, манасчылык өнөрү аркылуу Манастай улуу дастандары нечен кылымдар бою көкүрөгүндө уюп, ар-намысы оргуп-баргып көөдөнүндө кайнап, боз үйү, комузу, калпагы, элечеги менен улуттук жүзү башкаларды суктандырып, ажарланып турат. Баланы бешикке салуунун салттуу эрежесин ар бир эле

аялзаты биле бербейт. Ага көп бала төрөгөн, элдин наркын, салтын билген, бала тарбиялоодо тажрыйбасы мол, колу эптүү, ык билген, таза жүргөн кеңпейил, мээримдүү энелер тандалат. Мында бала төрөбөгөн аялдарды бешикке салуу ишине атайын ырымдап катыштырышпайт. Мындан тышкары баланы бешикке салуу аземине жакын туугандар, кошуна аялдар катышат. Бул элдик салттын өрнөктүү көрүнүшү жаштарды ар-намыстуу болууга үндөп, үй-бүлө, салт түшүнүгүн байытып, бабалардын нарктуу жолун улап жашоонун таасирдүү үлгүсүн берген.

Кытайлык кыргыздарда бешик той эркек балага гана берилсе, кыргыз элинде бешикке эркек бала да, кыз бала да салына берет. Бешик алган күнү үй ээлеринин кубанычы койнуна батпай тууган-туушкандарын, айыл-апасын, куда-сөөгүн чакырып, союш союп, шаан-шөкөтүн кылып той өткөрөт. “Жентек” деп карындан сары май омкорулуп, нан, боорсок, жер-жемиштер менен таттуулар төгүлөт. Тойго чакырылгандар мал-сал, көйнөк-кече, ороо-чулгоо, тыйын-тыпыр ыроолошот. Байбичелер дасторкондон даам таткан соң баланы бешикке салуу жөрөлгөсүн аткарышат. Бешик менен “шимекти” майлап, арча менен “аластайт”. Бул “шайтан-шабыр жолобосун” деген ырым, ал ырымдын маңызында аруу тилек бар. Байбичелер оң-сол чүкөлөрдү бешикке салып, бешикти баш жагынан көтөрүп; “бар бол”, “оң бол” - деп ырымдап, бешиктин баш жагынан көтөргөндө, чүкөлөр күлтүккө барып түшөт. (Б. Кыдырбаева, Г. Токторбаева, Н. Турумбаева, Эл-таануу; Бишкек – 2007, 191-192-б.б.) Мында турмуштун ачуу-таттуу кырдаалдарында чыдамкай болсун, ак жолтой бала болсун деген түшүнүк камтылган. Ошентип чүкөнү күлтүктөн алып, колдорун тийгизип ырымдашкан соң наристени бешикке жаткырат. “Бешик эне бек карма, умай эне уйку бер”, – дешип, баланы бешикке бөлөп, кылдаттык менен таңат. Анын үстүнө төшөгүн, куржунун баш кылып, жети нерсени жаап, ымыркайды төрөгөн энесине карматышат. Ошону менен баланы бешикке бөлөө жөрөлгөсү аяктайт. Андан наркы ишти баланын энеси улантат. Апасы энелердин алдында бешикти көтөрүп алып, төрдөн эшикке, эшиктен төрдү көздөй жүгүнөт. Мына ошондон кийин байбичелер бата берип алкашат. Бул бешик ээси – эненин бешикти баалоого, анын касиетин сактоого, аны аздектеп тутунууга кылган кыйыр турүндөгү ишараты, берген убадасы болуп саналат. Баланы бешикке салуудагы бул эреже канчалаган кылымдарды карыткан эл тарыхы менен жуурулушкан. Анын баалуулугу да ошол элдин көчмөн тарыхы менен тыгыз байланышкан. Бул салт өзгөрүлбөстүгү менен туруктуу, элдик тажырыйбаларды өзүнө камтып келе жаткандыгы менен кымбат, мада-

ний табылгаларды ала жүргөндүгү менен баалуу. Бешик тойду үй ээси шартына жараша өткөрөт. Колунда бары бодо мал союп, тууган-туушкандарын чакырат. Тойдо ат чабыш, жорго салдырмай, улак тартыш, жамбы атмай, сыяктуу улуттук оюн-зооктор уюштурулат. Мындай салттык көрүнүштөр кыргыз элинин бала багып өстүрүү ишине өзгөчө маани берип келгендигинен кабар берет. Балага мындай элдик мамиле биринчиден баланын ден-соолугунун таза болушуна кам көрүү жана тарбияны өнүктүрүү максатын көздөсө, экинчиден ата-бала, улуу-кичүү ортосундагы урмат-сыйдын чыңалышын камсыз кылып, үй-бүлөнүн саламаттыгын жана кудаа-сөөк менен карым-катышты жакшырткан. Бешик тойго келген меймандар үй ээсине: “Бешик бооң бек болсун”, “бешик той кут болсун!” – дешип, изги каалоотилегин жаадырып куттуктап кол кысышкан. Ал эми ак сакалдар минтип алакан жайып, баталарын беришкен: - Перзентиндин бешик боосу бек болсун! Той атагы далай жерде кеп болсун! Атак алган мыктыларга жанашсын! Тамырлашкан дастамыры көп болсун! О, жараткан, сакта суктун көзүнөн, тыш кыла көр наадандардын сөзүнөн! Эркин өссүн, эч кимден кем болбосун! Көөдөнүнө адеп-ыйман орносун! Бабалардын эрдик салтын улантып, эр жетилип, эл намысын коргосун! Оомийин!!! Бул бала тарбиясынын терең ойлонулган тажырыйбаларга негизденгендигинин далили. Кыргыз элинин кемеңгерлик касиети да ушунда эмеспи, анткени ал балага ийги тилектен алакан жайып, чын жүрөктөн бата тилеп, аруу дем менен кудайдан суранганы үчүн өзү да ыраазы болсо, бата алган тарап да өзүн жеңил сезип калары батанын психологиялык таасиринин күчтүү таасири бар экенин көрсөтөт.

5. Бешик ыры – бул наристенин өз эне тилинин алгачкы сабагы.

Бала бешикке салынгандан кийин энеси бешикти акырын терметип, жумшак үн чыгарып, бешик ырын ырдайт:

“Алдей-алдей ак бөбөк,

Ак бешикке жат бөбөк. (элдик ыр)

Мээримдүү эненин жан-дилинен жаралган мындай жагымдуу үндү тыңшап жатып, ымыркай акырындап көөшүлүп уйкуга кетет. Илимий маалыматтарда бала курсакта жатканда энесинин үнүн угууга жөндөмдүү болот. Ошондуктан ал жарык дүйнөгө келген алгачкы минуталарда эле өз энесинин үнүн тааный алат. Наристе ырдын сөзүнө түшүнбөсө да, аны тыңшап жатып, көөшүлүп уктайт. Анткени энеси бешик ырын ырдап, бөбөккө өз эне тилин жана музыкасын тааныштырат. Демек, бешик ыры аркылуу наристенин көркөм сөзгө да, музыкага да болгон табити калыптана баштайт. (А. Муратова. Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. Бишкек –

2013. 50-б. “Эненин бешик ыры – баланын сезимталдыгынын башаты”.) Баланын мындай тубаса артыкчылыктарын туура пайдалануу менен тарбиялоо аркылуу анын угуу жана эске тутуу жөндөмүн өз убагында өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүнө жетишүүгө болот.

6. Баланы бешикке салуудагы ыңгайсыз жагдайларды кантип четтетүү керек?

“Улуттун салты талкаланган күн, ал улуттун өзүнүн кыйраган күнү болуп эсептелет”. (Хе Линь).

Кыргыз элинде баланы бөлөгөн кемпир бешикти минип: «Өмүрүң узак болсун, жаныңды кудаы койсун!» – деген сөздөрдү айтып камчылана баштайт. Адатта бешикти минип камчылануу жөрөлгөсү үч жолу кайталанат. Абай салсак, бул көрүнүш бешикке байланыштуу ырым-жырымдарга каршы келет. Анткени бешикти ыйык буюм катары жогору баалаган кыргыз элинде аны аттап өтүү, баланы бешиктин үстүнөн алып берүү өңдүү көрүнүштөр жаман жорук катары бааланат. Бешик тойдогу дагы бир жагымсыз көрүнүш – бул айрым аялзатынын ичимдик ичкен мас абалында бешик турган бөлмөгө кириши. Ымыркайдын бөлмөсү анын өзүндөй таза жана аруу болуп турушу касиеттүү Умай эненин талабы. Бешикти тээп жылдыруу адепсиздик катары каралат. Ичинде бала жокто кур терметүүгө болбойт, кийин балалуу болбой калат деген ишеним бар. Бала бөлөнгөн бешикти сыртка алып чыгараарда алгач аяк жагын чыгаруу керек. Бешик сатып алгыч келсе соодалашпа, аны сатып жаткан

кишинин сураган акчасын берип сатып ал – дешет. (интернеттен алынган маалымат) Бешик жасап саткан адам анын түйшүгүнө жараша наркын билет. Мындай түшүнүктөр бешикке гана эмес, ар кандай ишке маданияттуу мамиле жасоо керектигин кыйытат. Кыргыз элинде “керегем сага айтам – келиним сен ук, уугум сага айтам – уулум сен ук”, – дейт эмеспи, элдик накыл сөздөрдүн маани-маңызын эске алып, ар бир ишке кылдат мамиле кылуу – ар бирибиздин милдет.

Адабияттар:

1. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү: (Ф. 1984-ж. 156-б.)
2. Б. Кыдырбаева: Г. Токторбаева, Н. Турумбаева, Эл таануу; (Б. – 2007, 191-192-б.б.),
3. А. Муратова. КББАнын кабарлары. “Эненин бешик ыры – баланын сезимталдыгынын башаты”. (Б. – 2013. 50-б.).
4. А. Акматалиев: “Баба салты, эне адеби”. (Б – 1992.),
5. А. Акматалиев: “Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү”. (Б – 2002.),
6. С. Иптаров: “Этнопедагогика жана тарых – улуттук нарк-насилди калыптандыруунун негизи”. (КБАнын кабарлары №3.),
7. М. Каримов “Ата-Бабалар табериги”. (Б – 2011. 288-б.)
8. А. Кармышаков “Адеп” 10-кл. (Б – 2012.61-63-б.б.).